

ANNE HVENEKILDE

Språktypologi

I denne artikkelen skal jeg ta for meg likheter og forskjeller mellom språk og forskjellige måter å beskrive og vurdere likheter og forskjeller på.

De fleste som har vært opptatt av forholdet mellom norsk og andre språk, har vel en intuitiv følelse av at det er noen språk som står «nærmere» norsk enn andre. Vi tar for gitt at norsk står nærmere engelsk og tysk enn det står f.eks. swahili eller thai. Det vi da bygger på, er vel først og fremst at det er en rekke ord i engelsk og tysk vi kan kjenne igjen og forstå fordi de er identiske med eller likner norske ord. Når vi møter språk som fransk eller italiensk, er det fortsatt en hel del ord vi kan kjenne igjen, men ikke så mange som i engelsk og tysk, og dette gir oss inntrykket av at disse språkene er noe «fjernere» fra norsk enn engelsk og tysk. Men hva så med norsk og tyrkisk eller norsk og swahili? I tyrkisk og swahili er det ingen ord vi kan kjenne igjen (bortsett fra noen få nyere «internasjonale» lånord), og da blir vi stående fast.

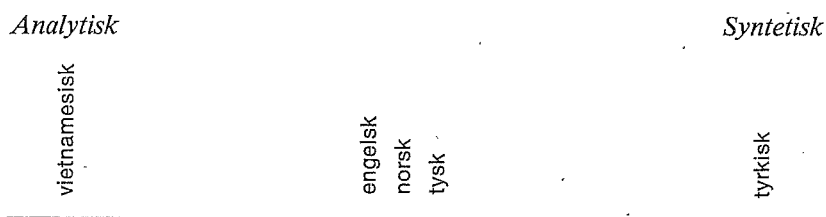
Den eldste av de metodene for sammenlikning av språk som vi skal se på, den komparative metoden, bygger på en slik sammenlikning av enkeltord som nevnt ovenfor. Denne metoden stod sentralt i språkvitenskapen i mesteparten av det forrige århundre. Gjennom sammenlikning av enkeltord i de klassiske språkene gresk og latin på den ene siden og i moderne europeiske språk på den annen, viste språkforskerne hvordan forskjellige moderne språk i Europa har utviklet seg fra et felles opphav. Ved å sammenlikne serier av enkeltord – gjerne sentrale ord som f.eks. slektskapsord og tallord – kunne en kartlegge systematiske endringer som viste hvordan språkene i Europa hadde utviklet seg i forskjellige retninger. Et kjent eksempel er den germanske lydforskyvingen da lydene *p*, *t* og *k* gikk over til *f*, *þ* og *h* i ord som f.eks. de latinske *pater*, *tenuis* og *cornu*. På gammelnorsk fikk vi da *faðir*, *þunnr* og *horn*, og tilsvarende utvikling fant sted i alle de germanske språkene.

Slektskapsforholdene mellom de språkene i Europa som har felles opphav, *de indoeuropeiske språkene*, er ofte blitt framstilt i form av et tre der

forskjellige språkfamilier tegnes som greiner som er vokst ut fra en felles stamme. Plasseringen av greinene blir et uttrykk for forholdet mellom språkene. En slik framstilling kan gi oss et grunnlag for å vurdere nærhet og avstand mellom de språkene som er med, men hvis vi skal sammenlikne norsk med språk som ikke hører til de indoeuropeiske, må vi bruke andre metoder.

Denne historiske, komparative metoden er seinere blitt supplert av andre sammenlikningsmetoder som ikke bygger på historisk slektskap, men bare på språkernes grammatiske struktur. Inndeling av språk ut fra grammatisk struktur kaller vi *språktypologi*, og vi skal se nærmere på to av de grunnprinsippene som er blitt lagt til grunn for språktypologiske studier: bruken av bøyningsendelser og ordstilling.

Det er store forskjeller mellom språk når det gjelder hvordan bøyningsendelser og avledningsendelser brukes for å signalisere de grammatiske relasjonene mellom de betydningsbærende ordene i en setning. Noen språk har få eller ingen bøyningsendelser, men uttrykker grammatiske forhold (som f.eks. forskjell mellom entall og flertall av substantiver, mellom subjekt og objekt eller mellom nåtid og fortid av verb) gjennom separate grammatiske ord (partikler) eller ordstilling, mens andre språk gjør utstrakt bruk av bøyningsendelser. De første kaller vi *analytiske* språk og de siste *syntetiske*. Dette er ikke to klart avgrensede kategorier, det er snarere slik at vi kan snakke om en skala der vi kan plassere språkene i forhold til hverandre og beskrive dem som mer eller mindre analytiske eller syntetiske. Hvis vi setter opp en slik skala og plasserer de mest analytiske språkene til venstre og de mest syntetiske til høyre, må vi plassere vietnamesisk langt ute til venstre og tyrkisk nokså langt ute til høyre.

Norsk hører hjemme et sted mellom disse to. Sett fra vietnamesisk har norsk et nokså komplisert system av bøyningsendelser, men norske ord har færre og enklere bøyningsendelser enn tyrkisk. Engelsk – som f.eks. verken har etterhengt bestemt artikkel eller bøyning av adjektiv i kjønn og tall – bør vel plasseres til venstre for norsk mens tysk bør plasseres til høyre. Si-

den en slik klassifisering som denne ikke bygger på slektskap mellom språkene, gir den mulighet til å sammenlikne på tvers av språkfamilier.

Det kan være nyttig å vite hvor på en slik skala de fremmedspråklige elevenes morsmål befinner seg. Hvis vi vet hvor fortrolige de er med grammatiske bøyningssendelser, kan vi få en idé om hvordan norsk vil fortone seg for dem.

Vietnamesisk er, som nevnt, et analytisk språk, og vietnamesere er også vant til at hvert ord bare består av én stavelse. De har derfor store problemer med å lære å bruke grammatiske bøyningssendelser i norsk. Tyrkisk er derimot et syntetisk språk av den typen som vi kaller *agglutinerende*, dvs. at et enkelt ord kan ha en serie endelser etter hverandre der hver enkelt endelse har sin spesielle grammatiske funksjon. I ordet *evlerinden* (som betyr 'fra husene dine') betyr *ev* hus, *-ler* er flertallsending, *-in* betegner eiendom og er 2. person entall, *-den* er en kasusform som betegner retning fra et sted. Tyrkere er altså fortrolige med bøyningssendelser, og det hender de oppfatter funksjonsord som endelser istedenfor som separate ord. Dette gjelder spesielt personlige pronomener som subjekt når de står etter verbet og etterstilte eiendomspronomen. Sammenskrivninger som 'farenmin' og 'skalvi' er nokså vanlige i tyrkiske elevers skriftlige norsk.

Den formen for språktypologi som det har vært arbeidet mest med i de siste tiårene, er basert på ordstilling. Det har vist seg at flere trekk innenfor ordstilling synes å stå i sammenheng med hverandre slik at hvis man vet *en* ting om ordstillingen i et språk, kan man slutte seg til andre trekk. I 1963 skrev den amerikanske lingvisten Joseph H. Greenberg en artikkel der han sammenliknet forskjellige trekk i ordstillingen i 30 forskjellige språk. Han delte språkene inn etter hva som var den dominerende rekkefølgen av setningsleddene subjekt (S), verb (V) og objekt (O) i hovedsetninger og fant tre klare hovedgrupper: SOV-språk, SVO-språk og VSO-språk. Greenbergs materiale viste at innenfor to av gruppene, SVO-språkene og VSO-språkene, var det klare sammenfall av en serie andre faktorer; bl.a. disse: VSO-språk har nesten alltid

- adjektivet etter substantivet (katt svart)
- genitiven etter hovedordet (huset hennes, boka til Kari)
- relativsetningen etter korrelatet (mannen som jeg traff i byen)
- preposisjoner (under bordet)
- bøyde hjelpeverb foran hoved verbet (har spist)

I SOV-språk er det motsatt. SOV-språk har nesten alltid

- adjektivet foran substantivet (svart katt)
- genitiven foran hovedordet (hennes hus, Kari's bok)
- relativsetningen foran korrelatet (som jeg traff i byen mannen)

- postposisjoner (bordet under)
- bøyde hjelpeverb etter hoved verbet (spist har)

SVO-språkene inntar en mellomstilling, og i denne gruppa er det større variasjon.

SVO-språket norsk har

- adjektivet foran substantivet (svart katt) som SOV-språk
- genitiven foran eller etter hovedordet (hennes hus, huset hennes) som SOV- eller VSO-språk
- relativsetningen etter korrelatet (mannen som jeg traff i byen) som VSO-språk
- preposisjoner (under bordet) som VSO-språk
- bøyde hjelpeverb foran hoved verbet (har spist) som VSO-språk.

Samme fordeling finner vi i engelsk, men fransk har adjektivene etter substantivet. (Jfr. også omtalen av SVO-språket vietnamesisk på side 179.)

Kjennskap til språktypologi kan være en god hjelp for lærere i norsk som fremmedspråk. Hvis vi vet at elevenes morsmål er et SOV-språk eller et VSO-språk, vet vi samtidig en hel del mer. De punktene som er angitt her, er bare hovedpunkter i Greenbergs analyse. Han trekker også fram en rekke andre forhold, som f.eks. at SOV-språk oftest er kasusspråk. Dette betyr at de fleste av dem vil kunne plasseres relativt langt til høyre på den akse vi tegnet opp fra analytiske til syntetiske språk.

Det er mange språkforskere som har arbeidet videre på grunnlag av Greenbergs analyse, bl.a. Masica. Hun har studert utbredelsen av de tre grunntypene og tegnet inn områder med de tre typene på kart. Hun fant at på tvers av grensene for enkeltspråk og språkfamilier var det ganske store sammenhengende områder av hver grunntype, ikke minst i Asia.

Blant de språkene som er godt representert i Norge, har vi en gruppe av *SVO-språk* fra det fjerne Østen: *thai*, *vietnamesisk* og *kinesisk*, og en gruppe av *SOV-språk* lenger vest: *tyrkisk*, *persisk*, *urudu/hindi/ punjabi*.

Fra 1960-åra har det vært en økt interesse for å studere ikke bare forskjeller, men også fellestrekk i menneskelige språk. Greenbergs studie av ordstilling står her sentralt. Først var det grammatiske fellestrekk som opptok forskerne. Ordforrådet ble regnet som kulturspesifikt, og det er karakteristisk at det var antropologer og ikke språkforskere som først begynte med systematiske sammenlikninger av ordforrådet i forskjellige språk. Gjennom studiet av f.eks. slektskapsterminologi i forskjellige språk regnet en med å kunne finne ut noe om hvilke slektskapsrelasjoner som var viktige i en kultur. Tanken var at de relasjonene som hadde navn, var viktigere i en kultur enn dem som det ikke var egne betegnelser for. Det er en generell ten-

dens at ordforrådet er mer spesifisert på områder som er sentrale innenfor en kultur, f.eks. har samisk en rekke forskjellige ord for 'rein' og grønlandsk mange ord for 'snø' (våt snø, kram snø, tørr snø osv.). Men en del menneskelige erfaringer er ikke så sterkt knyttet til kultur og næringsliv som disse siste eksemplene, og det er også gjort en del studier innenfor mer allmenne deler av ordforrådet, og der en kan finne fellestrekk. Dette gjelder områder som sansing og uttrykk for sanseintrykk uttrykt gjennom verb og adjektiver.

I norsk er adjektivene en åpen ordklasse, dvs. at vi ikke har et begrenset antall adjektiver. Slik er det ikke i alle språk, og når vi bruker adjektiv, må en på andre språk ofte bruke ord fra andre ordklasser for å få uttrykt det samme meningsinnholdet. (Jfr. omtalen av vietnamesisk på side 187.) Men det synes å være universelle trekk også innenfor ordklassen adjektiv. R. M. W. Dixon (1977) delte de engelske adjektivene inn i sju grupper ut fra betydning. Tilsvarende kan vi gjøre med norske adjektiver:

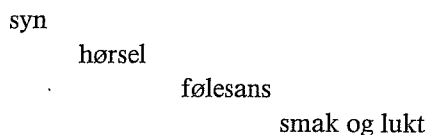
1. Dimensjon (stor, liten, lang, kort osv.)
2. Fysisk egenskap (hard, bløt, tung, lett osv.)
3. Farge (svart, hvit, rød, osv.)
4. Menneskelig følelse (lykkelig, sjalu osv.)
5. Alder (ny, ung, gammel)
6. Verdi (god, dårlig osv.)
7. Hastighet (rask, langsom osv.)

Selv om et språk bare har en liten, lukket adjektivklasse, kan vi regne med at uttrykkene for alder, dimensjon, verdi og farge oftest realiseres som adjektiv.

Hvis vi tenker over hvilke norske adjektiv som hører hjemme i disse gruppene, ser vi at antallet er relativt begrenset. Hvis et språk har færre grupper av adjektiv enn norsk, kan vi regne med at fysiske egenskaper uttrykkes ved verb, og at det som her er kalt menneskelige følelser, uttrykkes ved substantiver. Hvis fysiske egenskaper uttrykkes ved adjektiv, gjør hastighet det også, men hvis fysiske egenskaper uttrykkes ved verb, da uttrykkes hastighet ved adverb.

Åke Viberg har undersøkt flere semantiske felt, bl.a. sanseverbene (se, se på; høre, lytte; osv.) i en rekke forskjellige språk. Ikke alle språk har spesielle verb for alle fem sanser, i noen språk brukes et generelt sanseverb og, når det er nødvendig, et tillegg som angir hvilket sanseorgan som brukes: sanse med nesa, sanse med tunga osv. Vibergs materiale viste at det ikke var tilfeldig hvilke sanser språkene hadde egne verb for. Hvis et språk bare hadde eget verb for en av sansene, var dette verbet alltid knyttet til syn. Hvis det fantes to, var disse knyttet til syn og hørsel; hvis det var tre, var det syn, hør-

sel og følesans. Viberg kunne altså sette opp et hierarki:

Et av de klassiske eksemplene på hvor forskjellig språkene inndeler og kategoriserer den ytre verden, er fargebetegnelse. Den samme delen av et fargespektrum kan beskrives så forskjellig som i norsk og walisisk:

<i>norsk</i>	<i>walisisk</i>
	gwyrdd
grønn	glas
blå	
grå	llwyd
brun	

Denne figuren er hentet fra Even Hovdhaugen m.fl.: *Språkvitenskap. En elementær innføring* (1976), og fargertermene i disse to språkene omtales som et godt eksempel på hvor tilfeldig vår inndeling av den fysiske omverden er.

Brent Berlin og Paul Kay hadde et helt annet utgangspunkt for sin studie av fargertermer. De sammenliknet 98 forskjellige språk og prøvde å finne fram til universelle trekk. I boka *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution* (1969) setter de opp disse generelle prinsippene:

1. Alle språk har ord for svart og hvitt.
2. Hvis et språk har tre fargertermer, har det et ord for rødt.
3. Hvis et språk har fire fargertermer, har det et ord for enten grønt eller gult (men ikke begge deler).
4. Hvis et språk har fem fargertermer, har det ord for både grønt og gult.
5. Hvis et språk har seks fargertermer, har det et ord for blått.
6. Hvis et språk har sju fargertermer, har det et ord for brunt.
7. Hvis et språk har åtte eller flere fargertermer, har det et ord for fiolett, rosa, orange, grå eller en eller annen kombinasjon av disse.

Men her brukes det fargenavn i beskrivelsen. Hvordan kan forfatterne

gjøre det når fargespektret inndeles så forskjellig i f.eks. norsk og walisisk? I sin undersøkelse bad Berlin og Kay forsøkspersoner om å markere på et fargespektrum ikke grensene mellom fargene, men hva de regnet som fargens fokus (det blåeste blå, det rødeste røde osv.). Det viste seg da at fargenes fokus var nesten de samme for alle. Det som varierer var antallet fargertermer og grensene mellom fargene. (At en farges fokus er mer stabilt enn grensene, er vel også noe som gjelder innenfor et språksamfunn. Hvor mange har ikke deltatt i diskusjoner om hvorvidt en farges nyanse er grønn eller blå?) I de 98 språkene fant Berlin og Kay 22 forskjellige sett av fargertermer, og de sju generelle punktene bygger på denne tabellen:

TABLE I
THE TWENTY-TWO ACTUALLY OCCURRING TYPES
OF BASIC COLOR LEXICON

Type	No. of basic color terms	Perceptual categories encoded in the basic color terms										
		white	black	red	green	yellow	blue	brown	pink	purple	orange	grey
1	2	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	3	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
3	4	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-
4	4	+	+	+	-	+	-	-	-	-	-	-
5	5	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-
6	6	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-
7	7	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-
8	8	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-
9	8	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	-
10	8	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	-
11	8	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+
12	9	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-
13	9	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-
14	9	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+
15	9	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	-
16	9	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+
17	9	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	+
18	10	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-
19	10	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+
20	10	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+
21	10	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+
22	11	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

NOTE: Only these twenty-two out of the logically possible 2,048 combinations of the eleven basic color categories are found.

Fra Berlin og Kay: Basic Color Terms

Alle disse tre eksemplene viser at man kan finne ikke bare grammatiske fellestrekk, men også semantiske fellestrekk i menneskelige språk uavhengig av språkslektskap. Det siste eksemplet er også interessant ut fra en annen synsvinkel – det viser hvordan data fra ett og samme semantiske felt, fargertermer, kan gi helt forskjellige resultater. Interesse for forskjeller og jakt på forskjeller fører til at nettopp forskjellene oppdages og beskrives, og interesse for fellestrekk fører på samme måte til at det er fellestrekkene som oppdages.

Litteratur

- Berlin, Brent og Kay, Paul: *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1969.
- Dixon, R. M. W.: «Where have all the adjectives gone?» I *Studies in Language*, Volume 1, No. 1, 1977.
- Greenberg, Joseph H.: «Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements». I Greenberg (red.): *Universals of language*. The MIT Press, Cambridge, Mass. Og London, 1963.
- Hovdhaugen, Even: «Språk og språkvitenskap». I Hovdhaugen, Even m.fl.: *Språkvitenskap. En elementær innføring*. Oslo, 1976.
- Lundeby, Einar og Torvik, Ingvald: *Språket vårt gjennom tidene*. Gyldendal, Oslo 1961.
- Viberg, Åke: *En typologisk undersøkning av perceptionsverben som ett semantisk fält*. SSM Report 8, Stockholms universitet, Institutionen för lingvistik, 1981.